

Katanics Mária: Bárdos Lajos művészetének hatása kórusnevelői munkámban

(BL 80. születésnapjára)

A magyar zenei életben Bárdos Lajos: jelenség. Hatása állandó, egységes, s ő maga is szinte kortalanná, időtlenné vált. Évtizedeken át képviselt egy ügyet: igaz útját, egyenes lépteit nem kellett soha kiigazítania. Változó korokban változatlan elveket vallani: erkölcsi biztonság, erkölcsi bátorság. Él, hat, összetart ma is, - él az emberekért, a dolgokért, él egy következetesen végigvitt életpálya tetején.

Talán illőbb és méltóbb lesz ezekben a sorokban róla magáról szólnunk, mintsem arról, hogy mi hogyan éltünk a szerencsés lehetőséggel, hogy Bárdost tanárunknak mondhatjuk. Hogy mit valósítottunk meg a hatásokból, és mivel maradtunk nagyon is adósok: nem az ünnepi megemlékezés, a születésnap gratuláció idejére való mérlegelés. Szólok tehát Bárdos Lajosról, a tanárról és a karnagyról.

1. A TANÁR

A Zeneakadémián nyolc különböző tantárgyat tanított 1928-1967-ig. "Könyvelve" szám szerint 1017 tanítványa volt. De már tanított előbb is: 16 évesen csillagászatra, nyomolvasásra, térképrajzolásra a kisebb cserkészeket, - őrsvezetőként nyilván előtűnnek vezetői, tanítói egyéniségének legfőbb vonásai. Tanít gimnazista gyerekeket; a fiatal muzsikus már 170 tagú fiúvegyeskart alakít az iskola – a mai Petőfi Gimnázium – diákjaiból. És 40 éven át nevel tanárokat, kórusvezetőket, később zeneszerzőket, zenetudósokat a Zeneakadémián. Nem múlt el egyetlen órája sem, mikor ne utalt volna arra, mi lesz a sorsunk, a dolgunk később. Nekünk minden órán emlegette a jövődi iskolát, ahol tanítani fogunk, - olyan jóleső, olyan hiteles volt: valaki, aki a saját tantárgyán át készít bennünket a magunk életére... De ugyanezt kapta a zeneszerző, vagy tudós-növendék is, őket is tervszerűen, nyilván tudatosan, de mindig baráti szóval készítgette jövődi munkájukra. Csaknem 20 éven át jártam be a Főiskolára, hol legálisan, hol rejtve, bújva, Bárdos-órákra, - tudom, éppúgy magáénak érezte őt, gondolaj-bajai ismerőjének a legszerényebb képességű növendék, vagy a briliáns koponyájú ifjú titán. (Hajdanvolt cinkotai kisiskolásaim így vártak: "Mit tanított ma a Bárdos tanár úr?" – S ha gyorsan "megették" a kötelező nótát a traktorpöfögérsől, gépzúgásról: nyílt az értelmük a LÜ-rendszerre s még a szubdominánsra is.

Örök rejtély maradt: sose kérdezte a nevünket, mégis mindenkit ismert. Nem szólított ki a zongorához felelni, mégis mentünk. Nem szidott, nem dicsért, - mégis tudtuk a véleményét. Aki hamiskodással, netán csalással, vagy akár hízelkedéssel, hibái kimagyarázásával próbálkozott: elveszett ember volt. Zavart, tisztázatlanságot nem tűrt maga körül. Rend volt a táblán, rend a füzetekben, s a fejekben is. Ha a felelő összevissza keresgélte a megfelelő billentyűket a zongorán, elhangzott a hihetetlen felszólítás: "Üljön a kezére!" Igen, a rémület fölött a humor lett az úr, a zavart kapirgálást mindig felváltotta a gondolkodás. A példát fejben kell megoldani, amit már tudok, azt azután leüthetem a hangszeren is.

Tiszteletre és tudásra nevelt a nagy alkotások iránt. Nem bálványokat imádni tanított: óriások alkotásait értelmezte, vagy apró műhelytitkokba pillantottunk bele az ő segítségével. Más szellemi tulajdonát tiszteletben tartotta, - a magáéval sohasem kérkedett. Egy sereg zenei jelenségre nem lévén műszavunk, Bárdos alkotott megfelelő kifejezéseket. Néha évek múlva fedte fel egy-egy saját szóalkotását. Ha görögre, latinra, arabra, vagy akár eszkimóra hivatkozott: elhittük. Mindent elhittünk, azt is, hogy a füzetünket fordítva jobban látja, s így mi is nézhettük, mi a hiba, ő pedig csak elének állt, s úgy javított. A zenetudós növendékek is elhitték, hogy valójában mindent ők találnak ki, a zeneszerzős gyerekek is, a

"nagyfiúk", – ma már bizony középgeneráció – hogy együtt dolgoznak vele, elhitték a dicséreteit, s alig vették észre, hogy az biztatás vagy éppen kritika is.

Pedagógiájának alapelve volt a "három nagy T", vagyis ha a Tanár szereti a Tanítványát és a Tantárgyat, akkor előbb-utóbb a Tanítvány is meg fogja szeretni a Tantárgyat. Nem tanította önmagát, - annyi sok harmóniai vagy éppen prozódiai példa közé még véletlenül sem kerültek a saját alkotásai: tanári, tudósi magatartásával, hitével nem tartotta összeegyeztethetőnek, hogy magát állítsa akárcsak zenei példának is elének. (Keserves ráébredés: a tanítványokat megtanította kutatásra, vizsgálódásra, elemzésre, megtanította ámulni, csodálni és csodálkozni, - és a tanítványok szépen meg is szokták, hogy az ámulnivalót másutt keressék, Bárdos-módjára, a többi zenében... Készül-e már a tudósgyermek atyja meg- és felismerésére? Van-e, lesz-e Bárdos műelemzés, Bárdos művek dallami, harmóniai, prozódiai kutatása?)

Repesett minden ötletért, újításért. Figyelmesen meghallgatott minden véleményt vagy ellentmondást. A tudományos gondolkodás alapjául egyetlen kérdőszót helyezett a piedesztálra: "Miért?" Ezt kell tudni kérdezni, ez indítja a kutatást, ez a fejlődés alapja. Tanórája sosem volt üresjárat, a perceket maximális módon kihasználva mindig történt valami. Ha kimondott egyetlen tételt, lehetett tudni, hogy ezerszámra van mögötte vizsgálati, bizonyítási anyag. Igen, a tudás volt az, ami abszolút hitelt adott szavainak, ez volt az aranyfedezete tanításának. De semmi nem állt tőle távolabb, mint ennek a félelmetes tudásnak a fitogtatása. Maga is megmosolyogta az öngőzös okoskodókat, s legmerészebb kutatási eredményeit is érthető, szinte pofonegyszerű magyarázatokkal tette mindnyájunk számára elérhetővé. Ehhez az "emberközelséghez" feltétlenül hozzásegített játékos kedve, humora. Az elvont vizsgálódások közepette bárki fellázíthatta a komoly szavakat egy-egy jól odavágó megjegyzéssel. Tanár úr évekre visszamenőleg is emlékezetében őrzi a tréfákat, élceket, szófacsarásokat. Vidámság, derű volt és van körülötte, s komoly, elhivatott tanári életével pompásan összeegyeztette azt, amit az utóbbi évek tudományos kísérletei kezdenek bizonyítani, hogy 3 perc szívből jövő kacagás épp annyit ér, mint egy óras séta a szabad levegőn.

Különös kapcsolat, különös légkör az, ami Bárdos tanár urat és a valamikori növendékeket összefűzi. Bármerre megyünk, falusi kisiskolába vagy előkelő zenei intézménybe, megismerjük és megszeretjük egymást azonnal; Bárdos-növendéknek lenni olyan fémjelzés ma Magyarországon, hogy tudjuk, valami módon mindahányan összetartozunk.

A tanítványok száma az elmúlt években egyre növekvőben van, hiszen mióta nem tanít már a Zeneakadémián, járja az országot. "Adjanak egy d-hangot, arról szívesen beszélek egész délután" – válaszolta, mikor egyszer zenetörténeti előadásra kérték. Másutt, kedves öniróniával: "Aki a zene szellemét, filozófiáját, esztétikáját érti, tanítja, az a zenei idealista. Én csak a zene anyagával foglalkozom, - én vagyok a materialista."

Bárhová hívják, megy, ahol szükség van rá, ahol segíthet; megy, utazik, szól, tanácsot ad, előadást tart, bemutat, helyreigazít: tanít.

2. A KARNAGY

Saját maga is tudja, vallja, hogy életének legjavát, tudásának, kibontakozásának maximumát a karnagyi tevékenységben találta meg. A magyar kulturális élet iszonyú mulasztása, hogy Bárdos vezényletét nem őrzi lemez, nem készült róla film, TV felvétel, képmagnó. Alig néhány mű a Rádióban őrzi keze nyomát, a többi szégyenletes módon eltüntetve... Pedig 1925-ben már ott dirigál a városmajori Cecília kórus élén,

később a Palestrina kórus karnagya, majd a kettőből létrehozott Budapesti Kórusé. 20 éven át vezényel a Várban, 42 tavaszától az utolsó vezénylésig, a nógrádi kis Nézsza falu robbanó koncertjéig 257 hangversenyt regisztrálhattunk volna. A 32-es Stravinsky-bemutató, a 39-es belgiumi turné már a zenetörténeti krónikák sorába lépett, de a Missa Solemnis 17 előadását, a Kodály Te Deum csodás sorozatát, egy-egy Liszt-mű, Nelson-mise vagy Kufárok lélegzetelállító pillanatát még itt őrizzük, idegszálainkba mélyen beleszöve, soha nem felejthetve.

Amit vele énekelt az ember, az a mű megmaradt örökre, tempó, formálás, hófok, izzás szempontjából megváltozhatatlanul. Aki átélte életében egyszer is a tudatos egyensúly és szárnyaló mámor, az idegszálakat feszítő precizitás és a tomboló extázis pillanatait Bárdos vezénylése közben, annak sajnos utóbb senki nem elég... 13 éven át énekelt kórusában, s ugyanezen időben az összes Klemperer, Kleiber és Scherchen vendégszereplések IX. szimfóniáit végigfújtam az alt szőlamban. Szívesen gondolkodok rájuk, Európa nagyjaira, és boldogan, hogy megélhettem a velük való együttműködést. De ha akkor, azokban az években valaki, valakik, akiknek ereje, hatalma van, megadják a lehetőséget - ahogy most már talán megadnák -, és Bárdos végigsisteregte volna Európa koncertermeit! – a 80. évét ünneplő mesterről egyrészt bővebb kép- és hangzóanyag állna azok rendelkezésére, akik a saját életükben sajátos külső és belső okoknál fogva kimaradtak "belőle", másrészt mindennemű összehasonlítás világszerte egyértelműen az ő javára dőlne. Mondjuk ki: a 20. század legnagyobb oratórium karnagya, legszeniálisabb a capella kórusvezetője Bárdos Lajos. (Minden hátsó gondolat, vagy vitatkozási szándék nélkül, de le kell írnom, amit egy egész kisszámú látogatótársaságnak mondott Kodályné Emma asszony, magam is jelen voltam: "Az uram azt szereti legjobban, ahogy a Bárdos vezényli az ő kórusait...")

Első emlékem a vezénylő Bárdosról 1942-ből való. Éveken át őriztem az emlékét a Nagyterem közepén felállított állványról szárnyaló karnagy képének: "Azt hirdeti a Nap..." Következő villanás: ostrom előtti hetek, és a Mátyás-kóruson, fönt a boltív hajlásában fekete madárszárnyak az irtózatossággal: "Dona nobis pacem" ... adj nekünk békét.

1948: szerzői est Baján, Olga néni tanárnőnk meghívására Bárdos lejön, próbál, dirigál, szól, tanácsot ad, dicsér, mókázik, - s este koncerten vezényli nekünk, 240 képzős lánynak a Rutafát. Az első alkalom, mikor rádöbbenem arra, mi a "pódium-plusz", - a kifejezést csak évekkel később hallottam tőle – egy Liszt Esztergomi mise volt, 48 őszén, a Zeneakadémia nagytermében. Akkor láttam hogyan kell a pálca érzékeny hegyére feltűzni az egész zenekart, hogy lehet arkifejezéssel 150 tagú együttesből hangszíneket kihozni, - akkor ámultam el először, hogy zenekar, kórus, szólisták egyetlen akarat, egyetlen központi idegrendszer irányítása alatt bámulatos egységet képesek alkotni, s akkor irigyeltem először a szólistákat, akikből a karnagy kibúvólta a hangzást mindnyájunk gyönyörűségére.

Megpróbálom a realitását földidézni; megfejteni Bárdos karnagyi bravúrjait úgysem lehet. Valamit hát a "fogható" anyagból, milyen volt a próba, hogy készített fel egy-egy kiállásra, szereplésre, hogy vitte végig a művet?

A próbára mindig a kezdő időpont előtt 10 perccel érkezett. Pontosan kezdtünk, a 2000 év óta bevált "hangképzéssel": gregorián, vagy egyszólamú népdallal. Sose szid a kezdeti fáradt hangokért, biztos benne, hogy a próba elején mindenki hozza magával a napi súlyokat, de a jó próba – lett legyen bármily nehéz és komoly munka is – pihentető, felvillanyoz. A késők szégyellik magukat, - nem azért, mert megszegyenyítették: a karnagy leáll egy pillanatra, ez is zavaró, ha meg tüntetőleg nem áll le, a későn jövő azt érzi, nem is létezik...

Az új művet átnézzük, az idegen szöveget nem gépiesen fordítja, hanem a hangzó anyaggal, a melódiákkal együtt égeti belénk a magyar megfelelőjét a szavaknak. Sokszor megtanítja a mű végét először, aztán a nehezebb részeket. Sokat gyakoroljuk a kapcsolatokat, hogy a "ragasztás zökkenőmentes" legyen. A darab karakterét, a hangszíneket szinte az első énekléskor "kikeveri". Nincs rá jelünk – t.i. a színekre –, ezt minden karvezetőnek bemutatás útján kell tanítania. Nem lehet beszélni csupán a hangzsról, énekelni kell. Zongorával nem tanít, csak zenekari kíséretes művet. Hangvillát nem használ, - önmaga szerezte meg magának az abszolút hallást. (Mesélte: hangvillával járkált, gyakorolta, amíg meg nem tanulta az a-t. Aztán a többit. Ez is sikerült...) Szólampróba nincs, együtt tanulunk. Minden darabot tud, de ott a kotta előtte. Bemutat, javít. "Ha volna hangom..." hányszor hallottuk. Volt, mindig.

Kapcsolata minden kórustaggal van, de nincs kedvenc, nincs kitüntetett. A rend a legidősebbekre is vonatkozik, s észreveszi a legkisebb emberkét is. Nem kér segítséget, de a felajánlott munkának örül, csodálkozik, s a megérdemelnél többet köszöni. (Éveken át emlegette a 20 pultot, amit a város egyik pontjáról a másikkra varázsoltunk egy Missa Solemnis előtti negyedórában. Társam a bravúros cipelésben ma zenetudományunk egyik főembere...)

Játék: minden fokon. A feszült próba-tempót meg-megtöri egy-egy jól elcsattanó mondás, hahota. A kottatartók teleragasztva, újságbetűkből, ábrákból kivágva névre, személyre szóló jelzésekkel. A kottákba a kényes helyekre számárfület rajzoltat be titkos tündérkezekkel, vagy esetleg tréfás halálfejet. (Ha tévesztesz, halál fia vagy!...) A kották, mint az élő virágok, olyan kényesek. Úgy kell velük bánni, visszatenni, sorba rakni, bekötni. Mindig, mindenütt: rend.

Ülésrend: nem engedi a "sztárokat" előre: a hangjukat osszák szét a többinek, elől pedig a rászoruló foglалjanak helyet. "Gutaütés" csak egyetlen dolog: ha valaki nem néz föl, nem néz rá (az megszakítja az áramkört).

A kiállítás, szereplés, a művek teljes megszólalása előtt már lehet tudni, hol fog valami történni. Izzó pillanatok már vannak a próbákon is. Nagy dobbantás, csattanás a zöld asztalon, egy önfeledt kiállítás, vagy hosszan kicsengetett eszményi pianissimo. S már égünk, türelmetlenül, hogy mi lesz ebből holnap, vagy egy hét múlva.

Tanár úr külső megjelenésében is a rend érvényesül. Rend és fegyelem. A belső feszültség csak érezhető, nem mutatja. Láthattuk őt állni, hidegben lilára fagyott kézzel, hőségben vizesre hevülve. S tanulhattunk tőle emelt fővel állni izom-ideg-szívnyúzó pillanatokban, tanulhattunk tőle olyan kíméletlen önfegyelmet, amely kevesek sajátja. S ha nagyon zaklatja a beteg szív, ha nagyon szorong a "belső motor", a karnagy arca fakó, balkeze takarékosabban mozdul vagy le is áll, szája sarkából liheg, de van mindig ereje a művet végigvinni, utána megköszönni.

Nagy éneklések után szeret együtt maradni a társasággal, vallja, hogy a közös feszültség közös oldást kíván. S ha úgy adódott, még a kalauz is együtt kacagott velünk a villamoson, s a vendéglő pincérei is bele kellett, hogy menjenek a játékba, mikor az asztalok közt "vonul" a karnagy, színlelt ünnepélyességgel, s mögötte kígyózva 50 énekes. Ha nincs hely, annyi baj legyen, vonulunk kifelé némán, ünnepélyesen, de boldogan: játszunk...

Bárdost azokban az években, amíg dirigált, láthattuk-hallhattuk más kórusok vendégkarnagyaként, vagy éppen nagy összkari számok élén is. Meg nem tanulható, csak csodálnivaló az egyszerűség, ahogyan egy

sok száz főnyi izgó-mozgó gyereksereget beigazít egy zárókánon előadásába. Kijelöl néhány fontos pontot, kis magyarázat után előéneklí, kipróbálja a szólamokat, összefoglal, - kész. Mindig tudja a fontos és kevésbé fontos közti különbséget. Tömegvezényleskor a világos ütemrajz, az egyszerű mozdulatok a fontosak; a tömeg a rövid utasításokat megérti, a hosszú magyarázatoktól figyelmetlenné válik: igen, ez megtanulható, elleshető. De hogyan forrósít fel sok száz énekest alig néhány perc alatt, hogyan vonja égő, szuggesztív lényé vonzásába az embereket, akiket először lát: ez már a megfejthetetlen tudomány...

Már pedig Bárdos tanár úr számára csak így érdemes muzsikálni, sőt élni is, a legmagasabb hőfokon. S a maga számára felállított legmagasabb mércéhez közelíti azokat, akikkel dolgozik. Elfáradt, agyonnyúzott hangokat is széppé, élővé tud varázsolni, ha a kórus nyitott lélekkel figyel rá; s elfáradt lelkű, szép hangú kórusnak is tud hitet adni, hogy amit talán rutinból, napi munkaként tesznek, az igenis művészet, szépség... Ha Bárdos odaáll egy kórus elé, legyen az városi vegyeskar vagy bányász-kórus, kisiskolások, vagy a rádió kórusa: életet ad az éneknek, életet a leírt kottafejeknek.

Bárdos tanár úr 20 éven át tanította a karvezetést a Zeneakadémián. Tanítványai – ma az 50 és 70 év közötti karnagyok, szinte mind mai napig őrzik mozdulataikban, eszükben, lelkükben, "módszereikben" valamiképpen Bárdos tanításait. Az a fajta vezénylet nem panelekből, előregyárott elemekből állt. S ami a fő: elhithető volt, szuggesztív, mindezzel együtt világos, precíz, egyértelmű. Hogyan tudott maga is kecsessé, bájosná válni egy Schubert-tételben, hogyan izzott, forrott egész lényé, mozdulatai hogyan váltak szinte mágikussá egy Liszt-könyörgés közben, vagy hogy hordozta magában, teste, lelke, mozgása, arcizma, szeme csillogása, szája mosolya a Missa örömmámorát, hogyan vált az egész ember mindig mássá, s hogyan formált át bennünket is azzá, amit a mű panaszolt, kért, hirdetett, - ez a csodája, ez a művészeté, ez a zsenialitása Bárdos Lajosnak.